

Ytterenhörna kyrka

Ny vattenavledningsanläggning, ändring av bogårdsmur samt åtgärder i sakristia

Antikvarisk rapport

Ytterenhörna kyrka
Ytterenhörna socken
Södertälje kommun
Södermanland

Helén Sjökvist

Ytterenhörna kyrka

Ny vattenavledningsanläggning, ändring av bogårdsmur samt åtgärder i sakristia

Antikvarisk rapport

Ytterenhörna kyrka
Ytterenhörna socken
Södertälje kommun
Södermanland

Helén Sjökvist

Utgivning och distribution:
Stiftelsen Kulturmiljövård
Stora gatan 41, 722 12 Västerås
Tel: 021-80 62 80
Fax: 021-14 52 20
E-post: info@kmmmd.se

© Stiftelsen Kulturmiljövård 2014.

Omslagsfoto: Ytterenhörna kyrka. Foto: Helén Sjökvist.

Kartor ur allmänt kartmaterial © Lantmäteriet. Ärende nr MS2012/02954.

ISBN: 978-91-7453-241-8

Tryck: Just Nu, Västerås 2014.

Innehåll

Inledning.....	5
Bakgrund	5
Kortfattad historik för Ytterenhörna kyrka	5
Historik bogårdsmuren	7
Bakgrund till arbetets utförande	10
Genomförande	11
Dränering och dagvattenavledning	11
Kompletterande åskskydd	14
Ny öppning i bogårdsmuren	16
Åtgärder sakristia.....	18
Inventarier	25
Övrigt.....	28
Resultat	29
Referenser.....	30
Kart- och arkivmaterial	30
Otryckta källor.....	30
Litteratur.....	30
Tekniska och administrativa uppgifter	31

Figur 1. Kyrkans läge, markerat med en ring. Utdrag ur Gröna kartan. Skala 1:50 000.

Inledning

Under 2010 och 2011 har arbete med dränering och förbättrat åskskydd genomförts på Ytterenhörna kyrka. Samtidigt har en ny öppning tagits upp i bogårdsmuren. Helén Sjökvist och Boel Melin från Stiftelsen Kulturmiljövård har stått för antikvarisk medverkan i byggnadsärendet. I samband med detta arbete blev det aktuellt att även göra vissa åtgärder i sakristian, vilka genomfördes under 2012.

Vid arbetet med grävning för dränering har Ulf Alström, arkeolog vid Stiftelsen Kulturmiljövård deltagit för arkeologisk antikvarisk kontroll.

Bakgrund

Kortfattad historik för Ytterenhörna kyrka

Ytterenhörna kyrka är till sitt ursprung en romansk kyrka, troligen uppförd under 1100-talets senare decennier.¹ Till en början omfattade kyrkan ett relativt litet långhus och ett smalt kor med absid i öster, över vilket ett östtorn var rest. Redan omkring 1200 tror man att västtornet tillkom på kyrkan, varvid det fick dubbla torn. Senare under medeltiden byggdes en sakristia norr om koret och ett vapenhus i söder.

En större donation till kyrkan ledde till en stor om- och tillbyggnad under åren 1756–58.² I detta sammanhang tillkom kyrkans norra korsarm medan östtornet revs. Kyrkans fönster högs upp till sin nuvarande storlek och västportalen tillkom. Vid ett blixtnedslag 1764 eldhärjades den nyss utbyggda kyrkan, så att yttertaket och all inredning gick till spillo. Återuppbyggnaden kom att pågå under de närmaste decennierna. Kyrkans fasader putsades förmodligen för första gången och yttertaken täcktes med tegel. Över kyrkorum och tvärskepp slogs kryssvalv. Tegelpannorna som lagts på yttertaket vid 1760-talets återuppbyggnad blev 1805 ersatta med spån.

Altarskåpet kommer från Kärnbo kyrka och placerades i Ytterenhörna år 1783.³ Det är tillverkat i Antwerpen omkring år 1500.

En genomgripande förnyelse skedde 1906–1907, efter arkitekt Fredrik Liljekvists anvisningar.⁴ Då revs västra läktaren och istället tillkom en läktare i norra korsarmen, dit kyrkans orgel flyttades. Kyrkorummets valv och väggar fick en tjockare, jämnare puts som dekorerades med målningar i jugendstil. Predikstolen flyttades till kyrkorummets södra sida och byggdes om. 1700-talets slutna bänkkvarter ersattes med öppna, onummerade bänkrader. Kyrkorummet fick sitt nuvarande trägolv. Vapenhuset i söder omvandlades till bisättningsrum, varvid portalen mellan långhus och vapenhus murades igen. Sakristian fick en egen ingång från norr. Nuvarande fönster med ramar av gjutjärn tillkom. Vid omgestaltningen av kyrkan 50 år senare, efter program av arkitekt Kurt von Schmalensee, borttogs alla jugenddekorationer. I kor och absid högs dessutom den jämna putsen ner i syfte att återskapa medeltida putsytor – äldre muralmåleri hittades dock inte. Korets dåvarande trägolv revs ut och ersattes med handslaget tegel, lagda i löpskift. Ett tegelgolv tycks av bilder att döma ha legat i koret även före 1906–07 års renovering (se fig. 5). Kyrkorummet återfick slutna bänkkvarter, tillverkade med 1700-talets som förlaga. Predikstolen flyttades mot

---

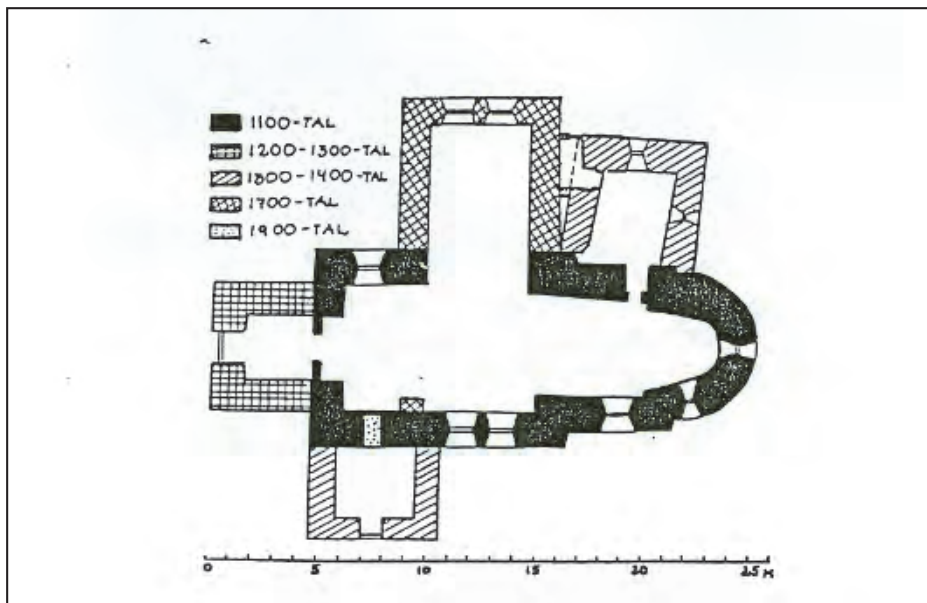
¹ Robertsson 1989.

² Hammarskiöld 2008.

³ Schnell 1967.

⁴ Hammarskiöld 2008.

väster, samtidigt som dess tak borttogs. Två år senare dekorerades predikstolens korg med målningar i tidstypisk stil, av den lokale konstnären Nils Malm. Vid stor yttre renovering 1970–72 omlades yttertaket och fasaderna knackades helt rena från befintlig puts, varefter nyputsning skedde med cementstarkt bruk och avfärgning med syntetisk färg. Materialen samverkade dåligt och släppte snart från underlaget. 1974 revs norra korsarmens läktare och läktarorgeln ersattes med ett verk placerat i nivå med omgivande kyrkorum. Fasaden i laserad ek hade ritats av arkitekt Ragnar Jonsson. Den senaste yttre renoveringen 1994 föranleddes av att 1970–72 års insats befanns vara misslyckad. Åter frilades murverken nästan helt från befintligt putsbruk. En murverksdokumentation skedde innan puts på nytt slogs på. Denna gång valdes ett mer traditionellt kalkbruk, undantaget del av socklarna som putsades med KC-bruk. Fasaderna kalkavfärgades, dörr- och fönstersnickerierna målades med linoljefärg i mörkgrön nyans. Yttertaket lagades och tjärströks.

Figur 2. Kyrkans utvecklingsplan ritad av Gardelin. Ur: Gardelin, Ulfstrand 1994.

Figur 3. Ytterenhörna kyrka sedd från söder. Okänt datum. Foto. ATA/RAÄ.

Figur 4. Kyrkan sedd från nordöst 1899. Man anar även bogårdsmuren. Ingen dörr från norr in till sakristian. Foto: ATA/RAÄ.

Figur 5. Koret fotograferat 1904 med äldre tegelgolv. Foto: Haldin ATA/RAÄ.

Figur 6. Koret med altaruppsats 2011. Foto: Boel Melin.

Historik bogårdsmuren

Av kartmaterialet att döma så är kyrkogårdens utbredning sig lik sedan 1700-talets kartor. Den geometriska avmätningen från 1723 ger inte någon exakt bild av kyrkogårdens form och någon bogårdsmur finns inte markerad. Man kan dock ana att kyrkogårdens form kan vara sig relativt lik. På storskifteskartorna från 1777 och 1770 finns däremot vad som kan tolkas som två öppningar i en mur markerade. Dels den befintliga öppningen i norr, men även en öppning i murens södra del. Båda öppningarna är på 1777 års karta markerade med en rosa fyrkant och en väg löper hela vägen fram också till den södra öppningen.

Redan på laga skiftesakterna från år 1845 och 1846 tycks den södra ingången till kyrkogården vara borta. På dessa kartor finns endast en öppning i muren i norr och det finns inte heller någon väg markerad i söder.

Figur 7. Kyrkogårdens södra avgränsning ansas på denna geometriska avmätning. Observera att kyrkan avbildats med det gamla östtornet vilket revs 1756–58. Tuna nr 1-2 år 1723. Akt C97-24:1.

Figur 8. I kyrkogårdens södra del ansas en rosa fyrkant som tycks markera ytterligare en entré till kyrkogården. En liknande finns i norr vid befintlig entré. Fram till denna löper också en väg. Storskjifte Tuna nr 1-2 år 1777. Akt C97-24:3

Figur 9. Här ansas en öppning i kyrkogårdsmuren i söder, samt en väg fram till denna öppning. Storskefte Tuna 1-2 år 1778. Akt 01-yth-32.

Figur 10. Den södra entrén till kyrkogården finns inte längre markerad på laga skifteskartan från år 1845. Inte heller vägen finns kvar i sin tidigare sträckning. Akt C97-24:5.

Figur 11. På laga skiftes kartan från 1846 finns endast den norra muröppningen redovisad. Akt 01-yth-71.

Bakgrund till arbetets utförande

Redan på 1990-talet konstaterades det att det i Ytterenhörna kyrka fanns problem med mögelangrepp, främst på altarskåpet, men även på lösa inventarier såsom böcker.⁵ Mätningar av den relativa fuktigheten från juni 1999 till mars 2000 visade på nivåer över 60 % RH under nästan hela mätperioden. Tidvis var den relativa luftfuktigheten ännu högre, vilket i kombination med värme gav gynnsam grogrund för mögel. Under 2008 utfördes en närmare kartläggning av fuktproblemen som resulterade i att man beslöt sig för att ansluta takavvattningen till en markbunden dagvattenledning.

I samband med dränerings- och dagvattenåtgärder på Ytterenhörna kyrkogård kom också frågan om att ta upp ytterligare en öppning i kyrkogårdsmuren väckts. Anledningen till detta var en önskan att få bättre tillgänglighet in på kyrkogården. Sedan tidigare fanns endast en öppning i muren mot norr, i kyrkogårdens nordvästra del. I den karakteristik som gjorts av kyrkan finns ingenting nämnt om kyrkogårdsmurens ålder.

---

⁵ Svensk Klimatstyrning 2011-11-01.

Figur 12. Altarskåpets baksida med mögelangrepp. Foto: Svensk Klimatstyrning.

Figur 13. Mögelangrepp på bibel i predikstolen. Foto: Svensk Klimatstyrning.

Genomförande

Dränering och dagvattenavledning

Dräneringens omfattning anpassades efter de förutsättningar som framkommit i samband med förstudien från år 2008. Undersökningen visade att problemen med markfukt var relativt små. Istället låg problemet med höga fuktnivåer i kyrkan snarare i att takavvattningen släppte ned vattnet för nära kyrkans murar. För att komma ifrån detta problem önskade man ansluta stuprören till en markbunden dagvattenledning som för bort vattnet längre från kyrkan. Detta minskade behovet att dränering kring hela kyrkan. Invid sakristian där problemen var störst utfördes emellertid en hel dränering.

Ett meterdjupt schakt grävdes runt sakristian. Arbetet följdes av arkeolog Ulf Alström, Stiftelsen Kulturmiljövård. Murarna sträckte sig cirka en halv meter ned och bestod i första hand av kallmurad gråsten. Över marknivå ligger sandsten. Återfyllningen av schaktet gjordes med singel under mark. Utmed sakristians östra vägg lades singel som avgränsades mot gräsytorerna med en stenkant i granit. I övrigt lades samma material som på gångarna. En sandstenshäll som återfanns i ett av schakten och som kan härstamma från den äldre västra kyrktrappan ersatte delvis en tidigare marktäckning med gatsten.

Också vid norra korsarmen fanns en ökad risk för fukt så också här lades en extra dränering. Den tidigare stensättningen med gatsten togs bort och efter schaktningsarbeten lades dränering. Schaktet fylldes igen med singel och hela ytan belades med gruskross motsvarande gångmaterialet.

Runt större delen av kyrkan ansågs en markbunden dagvattenledning täcka behoven av att motverka fuktbelastning i murverk och intilliggande mark.

Figur 14. Norra korsarmens norra fasad med gatstensbeläggning, före åtgärder. foto: Boel Melin.

Figur 15. Långbusets norra fasad samt norra korsarmens västra fasad före åtgärder. Foto: Boel Melin.

Figur 16. Norra korsarmens västra fasad efter återställande.

Figur 17. Norra korsarmens norra fasad efter återställande.

Figur 18. Sakristians norra vägg före åtgärder. Observera också problematiken med omfattande algbildning på väggen vid stuprör i anslutningen mellan sakristian och norra korsarmen. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 19. Sakristians östra vägg före åtgärder. Gräsmattan går hela vägen in mot fasaden. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 20. Grävning utmed sakristians östra mur. Foto: Svensk Klimatstyrning.

Figur 21. Återfyllnad med singel och markduk utmed sakristians östra mur. Foto: Svensk Klimatstyrning.

Figur 22. Sakristians östra vägg efter åtgärder. En stenkant avgränsar det dränerande singelpartiet invid grundmuren. Stuprören är direktkopplade till ett nedgrävt vattenavledningssystem. Lövsilarna har senare målats in i samma kulör som stuprören. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 23. Sakristians norra vägg efter åtgärder. Rör och slangar som i ett senare skede planeras dras in i sakristian syns komma upp från schaktet. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 24. På grund av tidigare problem med missfärgningar och algpåväxt på putsen har tratten till stupröret i hörnet mellan sakristia och norra korsarmen förhöjts. Jämför figur 18. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 25. Återställd markbeläggning i väster. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 26 och 27. Gräsmattan återställd och stuprören anslutna till det markförlagda systemet. Lövsilarna är senare inmålade i samma kulör som stuprören. Foto: Helén Sjökvist.

Kompletterande åskskydd

I kyrkans vård- och underhållsplan har slagits fast att kyrkan hade ett underdimensionerat åskskydd. Runt om kyrkan grävdes därför en ny ringledare ned. Schaktningsarbetet följdes av arkeolog från Stiftelsen Kulturmiljövård.⁶

För att kunna ansluta kyrkklockorna, lucköppningen och inkommande elkraft m.m. till potentialutjämnningen måste ett befintligt borrhål i tornets södra grundmur förstöras något. För att minska behovet av att komma igenom muren med större slangar har en dragbrunn monterats utanför tornets södra grundmur.

Figur 28 och 29. Den grön-gula kabeln är nytillkommen och ansluter lucköppningsautomatiken till potentialutjämnningen. Helén Sjökvist.

⁶ Alström, Ulf. 2011.

Figur 30. Anslutning för åskskydd i tornets södra mur. Foto: Svensk Klimatstyrning.
Figur 31. Ny åskeledare monterad på södra vapenhuset. Helén Sjökvist.

Figur 32. Åskeledare på tornet. Helén Sjökvist.
Figur 33. Åskeledare monterat i spåntaket under lanterninen. Helén Sjökvist.

Figur 34. Åskeledare monterad på långbustak och norra sidoskeppet. Helén Sjökvist.

Ny öppning i bogårdsmuren

Av praktiska skäl önskade församlingen öppna upp en ny öppning i bogårdsmurens södra del. Anledningen var att transporter skulle underlättas samt att räddningstjänst skulle komma in på kyrkogården. Den nya öppningen utfördes på liknande sätt som den i bogårdsmurens norra del med det förbehåll att den nya öppningen är bredare.

Hela muren är kallmurad och uppförd med en skalmur med större, väl valda stenar utåt och mindre fältstenar som fyllnad i murkärnan. Muren är väl grundlagd under marknivå. Genombrottet i muren visade att det där det nya muravslutet planerats mot öster fanns någon form av stötfog där större stenar lagts i jämna skift. Detta kan tyda på antingen en äldre öppning i muren eller att man uppfört muren i etapper.

Grindstolparna av granit är tillverkade av S:t Eriks sten i Uppsala. Grinden är tillverkad i Kolsva och har ett ramverk av fyrkantsjärn och spjälor av rundjärn. Mitt på krysstaget sitter en dekoration i form av en romb med en blomformad bricka. Grinden är målad med svart linoljefärg.

Placeringen av den nya öppningen avgjordes av nuvarande gångsystem på kyrkogården. Öppningen är därför placerad väster om den öppning som kunde lokaliseras på äldre kartor.

Figur 35. I fonden, vid alléns slut, ansas murpartiet där en ny öppning kom att tas upp. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 36. Murpartiet sett från söder. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 37. Södra muren sedd mot öster. Där gången mot söder slutar togs den nya öppningen i muren upp. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 38. Muren sedd före murgenombrott. Foto: Svensk klimatstyrning.

Figur 39. Murens utseende mot väster efter genombrott. Hela muren är kallmurad och uppförd med en skalmur med större, väl valda stenar utåt och mindre fältstenar som fyllnad i mitten. Foto: Gunilla Nilsson, Svensk klimatstyrning.

Figur 40. Genombrottet i muren visade att det där det nya muranslutet planerats mot öster redan fanns någon form av stötfog där större stenar lagts i jämna skift. Foto: Gunilla Nilsson, Svensk klimatstyrning.

Figur 41. Den nya öppningen sedd från söder. Foto: Gunilla Nilsson, Svensk klimatstyrning.

Figur 42. Murpartiet har tagits upp och nya grindstolpar av granit är på plats. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 43. Grindarna är monterade. Helén Sjökvist.

Figur 44. Detalj av grind. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 45. Ny öppning sedd från söder. Foto: Helén Sjökvist.

Åtgärder sakristia

Det befintliga trägolvet i sakristian var i mycket dåligt skick. Golvbräderna var kraftigt insektsangripna och hållfastheten försämrade. I ett första skede sökte församlingen tillstånd för att byta golvmaterial till tegel, vilket man sedan tidigare har i koret. Slutligen sökte man, och fick, tillstånd för att istället lägga kalkstensgolv i sakristian. Ett material som sedan tidigare fanns i passagen mellan kor och sakristia, sakristians vindfång samt i det södra vapenhuset.

Rivningen av det befintliga golvet följdes av arkeologisk kontrollant och finns rapporterat av Ulf Alström i ”Ytterenhörna kyrka III”, Stiftelsen Kulturmiljövård rapport 2012:46.

Inför anläggandet av det nya golvet grävdes ytan ner cirka 0,4 meter. Vid rivningen påträffades ett underliggande äldre stengolv.⁷ När stenar i detta golv avlägsnades påträffades 11 mynt med dateringar från och med 1716 och fram till 1803. Den nära hundraåriga perioden som mynten representerar bör enligt arkeologisk medverkande datera stengolvet.

Det nya golvet byggdes upp med 200 mm tvättad singel, 70 mm cellplast, 75 mm armerad betong, 70 mm kalksättbruk samt därovan liggande kalksten. Nytt kalkstensgolv kommer ifrån Sjöström Stenförädling AB i Borgholm. Mellan den befintliga väggen/grunden och betonggjutningen lades cellplast för att öka reversibiliteten.

Väggar och valv i sakristian var kraftigt smutsade. Löst sittande puts- och kalkskikt har avlägsnats genom borstning. Kvarvarande kalkskikt bedömdes därefter som fasta och fick sitta kvar. Färgen flagnade betänkligt vid rengöringen och troligen har man vid senaste avfärgningen använt sig av kalkfärg. Möjligen kan emellertid underliggande färg vara KC-baserad då det på vissa ställen var det svårt att få täckning med ny avfärgning med Gotlandskalk. Ett antal sprickor i sakristians valv och väggar har lagats efter att ha huggits ur. Spricklagning har utförts med kalkbruk E. Bland annat fanns två större sprickor på södra väggen i sydöst, samt över fönstret på norra väggen. Sammantaget utfördes 6 strykningar av väggar och valv, varav de senaste utfördes pigmenterat till en nyans motsvarande NCS S0502-Y50R. Nyansen bestämdes efter färgundersökning av tidigare färglager.

⁷ Alström 2012.

I samband med arbetet målades även innersidor och mellansidor på fönster och galler rengjordes. Målning utfördes med linoljefärg i kulör NCS S 4005-G50Y.

En dörr har tagits bort mellan sakristian och vindfånget mot entrén från norr. Även i detta utrymme har väggar åtgärdats. Ett tillstånd söktes och erhöles för att hänga om ytterdörren för att få den utåtgående. Då detta ändå visade sig vara svår genomförbart och kostsamt beslöt man sig för att istället endast justera dörren något i överkant för att kunna ställa upp den något bättre. På så sätt fick man ett tillräckligt gott resultat.

Sakristians ytterdörr tilläggsisolerades med 30 mm cellplast och på insidan förseddes den sedan med samma typ av panel som tidigare. Dörrens insida samt dörrkarmens insida målades med linoljefärg i samma kulör som fönstrens innsidor, nämligen NCS S 4005-G50Y. Ett nytt dörrhandtag från Eskilstuna kulturbeslag, varunummer 5503, har valts. Detta kombineras med en brun läskista. För att få in det gamla låset hade man gjort åverkan på dörren och de romber som dekorerar dörren. Dessa skador åtgärdades med trälagningar i samband med renoveringen.

Figur 46. Sakristian med starkt smutsade väggar före åtgärder. Helén Sjökvist.

Figur 47. Sedan tidigare befintligt kalkstensgolv i anslutningen mellan kor och sakristia samt sakristians befintliga trägolv. Helén Sjökvist.

Figur 48. Trägolvet i sakristian var kraftigt angripet av skadedjur. Helén Sjökvist.

Figur 49. Sakristian sed mot norr före åtgärder. Helén Sjökvist.

Figur 50. Dörr mot vindfång som senare tagits bort. Helén Sjökvist.

Figur 51. Trägolvet borttaget. Väggarna kraftigt smutsade. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 52. Borttaget trägolv. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 53. Rengöring av väggar och valv i sakristians sydvästra hörn. Foto: Svensk Klimatstyrning.

Figur 54. Rengöring av väggar och valv mot norr. Foto: Svensk Klimatstyrning.

Figur 55. Kalkavfärgning, tredje strykningen. Helén Sjökvist.

Figur 56. Sydvästra hörnet, spricklagningar ansas fortfarande efter tre strykningar.

Figur 57. Norra väggen över fönster. Spricklagningar ansas fortfarande efter tre strykningar. Helén Sjökvist.

Figur 58. Vindfång mellan sakristia och utgång. Helén Sjökvist.

Figur 59. Sakristian med nytt kalkstensgolv och färdigstrukna väggar sett mot sydöst. Helén Sjökvist.

Figur 60. Sakristian färdigställd sett mot vindfång. Dörr och karm mot vindfång borttagna. Helén Sjökvist.

Figur 61. Nya kalkstensgolvet ansluter mot befintligt i passage till koret. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 62. Nya kalkstensgolvet ansluter till befintligt i vindfång mot nordväst. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 63. Södra väggen och valvet färdigställt. Helén Sjökvist.

Figur 64. Sydvästra hörnet. Helén Sjökvist.

Figur 65. Norra väggen efter åtgärder. Helén Sjökvist.

Figur 66. Norra väggen och valvet efter åtgärder. Helén Sjökvist.

Figur 67. Norrfönster i sakristian före åtgärder. Foto: Svensk klimatstyrning.

Figur 68. Norrfönster efter åtgärder. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 69. Norrfönster efter åtgärder. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 70. Östfönster efter åtgärder. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 71. Norra sakristiedörren sedd från vindfånget. Plywoodsskivan i övre delen har troligen satts på för att tätä dörren något. Denna skiva har nu kapats lite i överkant för att dörren skall gå att ställa upp ordentligt. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 72. Norra sakristiedörren sedd från utsidan. Dörren tillkom troligen i samband med renoveringen 1906–07 då sakristian fick en egen ingång från norr. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 73. Befintligt lås på sakristiedörren. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 74. För att få in det gamla låset hade man gjort åverkan på dörren och de romber som dekorerar dörren. Dessa skador åtgärdades. Foto: Ola Malm.

Figur 75. Insidan av sakristians norra dörr efter åtgärder. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 76. Den tidigare skivan som satt på dörrens övre, välvda del har ersatts med samma panel som på dörrens baksida i övrigt.

Figur 77. Fina trälagningar har utförts på grund av skador efter tidigare låskista och bleck. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 78. Naran är skruvad med spårskruv och gångjärnet justerat med brickor mot gångjärnsstapeln. Foto: Helén Sjökvist.

Inventarier

Vid ett platsbesök i kyrkan 2012-01-12 studerades inventarier som varit placerade i sakristian. Det kunde konstateras att det förelåg ett konserveringsbehov på flera föremål. De föremål som var aktuella för åtgärder var en metallkista, en ljuskrona och en träkista. Metallkistan är tillverkad i Holland år 1720 och mycket påkostad. Träkistan har ett enklare, mer allmogebetonat, uttryck och kan vara från tidigt 1800-tal.

Då Länsstyrelsen gav sitt tillstånd 2012-03-01, dnr 433-6156-2012, noterades av Länsstyrelsen att träkistan skall ses som en del av inventariebeståndet i kyrkan och hanteras på ett sådant sätt. Vid återplacering av träkistan i sakristian så skulle kistan placeras på distanser från golvet, för att minska risken av fuktupptagning i den redan skadade bottendelen.

Metallkistan och ljuskronan har åtgärdats av metallkonservator och en närmare beskrivning av arbetet återfinns i konserveringsrapporten⁸. Metallkistan rengjordes från smuts och korrosionsangrepp.

Ljuskronan var kraftigt nedsmutsad och i delvis dåligt skick. Armarna hade flera sprickor och mässingstråden som band samman prismor och krona var skadad på flera ställen. En bronsering hade tidigare lagts över brännförgyllningen. Kronan rengjordes från smuts och bronseringen löstes upp för att istället blottlägga brännförgyllningen. Prismorna återmonterades med ny mässingstråd. Församlingen önskade komplettera ljuskronan med ett par manschetter på ljushållare där dessa har fallit bort. Denna åtgärd sågs som positiv från Länsstyrelsens sida och tillstånd för detta gavs.

På träkistan har maskangripet trä, bland annat delar av botten och mindre delar av en list på locket, bytts och ersatts med nytt trä⁹. Nya delar har retuscherats in med linoljefärg. Lister har lagts på undersidan av kistan för att öka luftgenomströmningen.

⁸ Zetterström 2013.

⁹ Fucik 2013.

Figur 79 och 80. Metallkistan med öppet lock. Före åtgärder. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 81. Lockets insida med avancerad låsmekanism och med en dekorativ, genombruten stålplåt med orientinspirerat mönster, graverad med stickel. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 82. Täckplåten efter rengöring och vaxning. Foto: Cai Zetterström ur konserveringsrapporten (beskuren).

Figur 83. Metallkistans utsida efter konservering. Foto: Cai Zetterström ur konserveringsrapporten (beskuren).

Figur 84. Träekista med uppställt lock. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 85. Träekistan står direkt på golvet utan distans. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 86. Bottnen på träkåstan hade kraftiga insektsangrepp. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 87. Även lockets list hade angripits. I främre, högra hörnet har en del av denna därför bytts. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 88. Ljuskröna i sakristia före rengöring och konservering. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 89. Ljuskrönan efter åtgärder. Foto: Cai Zetterström ur konserveringsrapporten (beskuren).

Övrigt

Ett antal mindre skador i de nedre partierna av kyrkans fasadputs har lagats med ett kalkbruk klass E. Lagningarna har avfärgats med gotlandskalk.

Resultat

Arbetet med att leda bort dagvatten från kyrkan tycks ha gett ett gott resultat vad gäller inomhusmiljön. Genom de tidigare studierna med provgropar och mätningar kunde man även rikta insatserna och göra minsta möjliga åtgärder vad gäller vattenavledningen.

Den nya öppningen i muren har tillkommit av praktiska orsaker. Den har gjorts med omsorg om materialval och smälter bra samman med omgivningen. Den tidigare sydentrén till kyrkogården låg i ett något annat läge, men sannolikt kan bogårdsmuren blivit omlagd efter det att denna entré satts igen. Kyrkogårdens nuvarande struktur fick därför avgöra placeringen.

Sakristians nya golv utfördes i kalksten. Materialet återfinns även sedan tidigare i det södra vapenhuset. Till en början diskuterades återläggning av trägolv eller läggning av tegelgolv. På grund av de omfattande insektsangreppen i det befintliga trägolvet önskade församlingen lägga ett mer beständigt golv. Tegelgolv finns sedan tidigare i koret. Slutligen beslöt man sig för att söka tillstånd för att lägga ett kalkstensgolv vilket även det har en viss förankring i byggnaden och samtidigt ger ett lättskött golv som inte påverkas av insektsangrepp. Ur antikvarisk synvinkel fungerar materialet väl i sammanhanget.

Vindfånget mellan sakristia och norra entrén har förändrats såtillvida att en dörrkarm och dörr tagits bort mellan de båda rummen. En viss ombyggnad av ytterdörren från år 1906–07 har genomförts. Dock ej så omfattande som det man sökt tillstånd för. Man önskade vända ytterdörren för att få en utåtgående dörr. Detta skulle inneburit ändringar av såväl karm som dörrblad. Istället valde man in mindre ombyggnad av dörren som endast omfattade justering av en tidigare invändig förändring samt viss isolering. Lagningarna har gjorts med stor omsorg om originalmaterialet.

Figur 90. Ytterenhörna kyrka sedd från sydväst. Foto: Helén Sjökvist.

Referenser

Kart- och arkivmaterial

Lantmäteristyrelsens arkiv

Geometrisk avmätning Tuna nr 1-2 år 1723. Akt C97-24:1.

Storskifte Tuna nr 1-2 år 1777. Akt C97-24:3

Laga skifteskarta 1845. Akt C97-24:5.

Lantmäterimyndigheternas arkiv

Storskifte Tuna 1-2 år 1778. Akt 01-yth-32

Laga skifte 1846. Akt 01-yth-71.

Otryckta källor

Fucik, David. 2013. Restaureringsåtgärder på träkista i Ytterenhörna kyrka.

Hammarskiöld, Rolf. 2008. Byggnadshistorik och karakterisering. Ur: Ytterenhörna kyrkas vård- och underhållsplan.

Svensk Klimatstyrning. 2011. Ny vattenavledningsanläggning – rapport.

Zetterström, Cai. 2013. Ytterenhörna kyrka i Enhörna församling, Södermanland. Konserveringsrapport angående en förvaringskista samt ljuskrona i sakristian.

Litteratur

Alström, Ulf. 2011. *Ytterenhörna kyrka II*. Stiftelsen Kulturmiljövård rapport 2011:55. Västerås.

Alström, Ulf. 2012. *Ytterenhörna kyrka III*. Stiftelsen Kulturmiljövård rapport 2012:46. Västerås.

Gardelin, Gunilla, Ulfstrand, Anna. 1994. *Ytterenhörna kyrka – murverksdokumentation*. Stockholms läns museum, Läns museibyran rapport 1994:18. Stockholm.

Robertsson, Ros-Marie. 1989. *Ytterenhörna kyrka – en arkitekturhistorisk studie*. Konstvetenskapliga institutionen Stockholms universitet.

Schnell, Ivar. 1967. *Ytterenhörna kyrka*. Sörmländska kyrkor 59. Nyköping.

Tekniska och administrativa uppgifter

Stiftelsen Kulturmiljövård nr:	10117, 12001
Länsstyrelsens dnr:	433-10-16188 433-9861-2011 433-08-16292 433-15088-2012 433-6156-2012
Landskap:	Södermanland
Län:	Stockholms län
Socken:	Ytterenhörna
Kommun:	Södertälje
Beställare:	Enhörna församling
Projektledning:	Svensk Klimatstyrning Kolbäck
Entreprenör:	Byggcompaniet i Mälardalen Köping
Reparation av sakristiedörr:	Ola Malm Tälje snickeri Ytterenhörna
Metallkonservator:	Cai Zetterström Z-metallform AB
Möbelkonservator:	David Fucik
Antikvarie:	Lärkstadens Konserveringsateljéer Stiftelsen Kulturmiljövård Helén Sjökvist Stora gatan 41 722 12 Västerås

